

درس سیزدهم سر آغاز بیداری اسلامی

هیجان انگیزترین لحظه‌ی هر پدیده‌ی اجتماعی، چه زمانی است؟

آغاز شکل‌گیری هر پدیده‌ی اجتماعی اغلب هیجان‌انگیزترین لحظه‌ی آن است؛ لحظه‌ای سرشار از بیم، امید، شگفتی، تنش و دلهره. سرآغاز پدیده‌ی اجتماعی، شفاف‌ترین لحظه‌ی آن نیز به‌شمار می‌رود و به همین دلیل اطلاعات قابل توجهی از آن پدیده در اختیار ما می‌گذارد. **سرآغاز هر پدیده سرگذشت و سرنوشت آن پدیده را به‌طور خلاصه در خود دارد.**

بیداری اسلامی نیز سرآغازی دارد. **کدام امر بر چگونگی مواجهه جهان‌های اجتماعی و اعضای آن‌ها با جهان غرب تأثیر فراوانی گذاشت؟ جهان غرب ابتدا به ترتیب با کدام لایه‌های هویتی خود با سایر جهان‌های اجتماعی مواجه شد؟** (جهان غرب ابتدا با سطحی‌ترین و ظاهری‌ترین لایه‌های هویتی خود با سایر جهان‌های اجتماعی، از جمله جهان اسلام، مواجه شد و بیش از هر چیز، وجوه نظامی، سیاسی، اقتصادی، فناورانه و ... خود را به رخ کشید اما لایه‌های عمیق آن از چشم اعضای سایر جهان‌ها مخفی ماند. این امر بر چگونگی مواجهه‌ی جهان‌های اجتماعی دیگر و اعضای آنها با جهان غرب تأثیر فراوانی گذاشت.)

از ابتدای رویارویی جهان اسلام با غرب متجدد، **جریان‌های فکری و اجتماعی متفاوتی در جهان اسلام شکل گرفت.** جریان‌هایی که برداشتشان از دافعه‌ها و جاذبه‌ها، دشمنان و دوستان، دردها و درمان‌های پیش‌رو، شباهت‌ها و تفاوت‌هایی داشت. نخستین جریان‌های اجتماعی که در این مواجهه شکل گرفتند، کدام‌اند؟ شباهت‌ها و تفاوت‌های آنها چیست؟

نخستین بیدارگران اسلامی

از خواب گران، خواب گران، خواب گران خیز
از خواب گران خیز

خاور همه مانند غبار سر راهی است یک ناله خاموش و اثر باخته آهی است
هر ذره این خاک گره خورده نگاهی است از هند و سمرقند و عراق و همدان خیز

از خواب گران، خواب گران، خواب گران خیز
از خواب گران خیز

فریاد ز افرنگ و دلاویزی افرنگ فریاد ز شیرینی و پرویزی افرنگ
عالم همه ویرانه ز چنگیزی افرنگ معمار حرم، باز به تعمیر جهان خیز

از خواب گران، خواب گران، خواب گران خیز
از خواب گران خیز

(محمد اقبال لاهوری)

اولین بیدارگران در جهان اسلام چه کسانی بودند، چه ویژگی‌هایی داشتند و چقدر با فرهنگ غرب آشنا بودند؟

در زمان اولین رویارویی غرب متجدد با جهان اسلام، وضعیت سیاسی و دینی جهان اسلام چگونه بود؟
(غرب متجدد، زمانی با جهان اسلام روبه‌رو شد که قدرت‌های سیاسی جهان اسلام، با وجود رعایت ظواهر اسلامی، استبدادهای قومی و قبیله‌ای بودند و عالمان دینی، اغلب بر اساس ضرورت حفظ امنیت با آنها تعامل می‌کردند.)

«فقاہت»^۱ و «عدالت» که دو عنصر برتر در فرهنگ اسلامی هستند، اغلب در حاشیة مناسبات قدرت‌های قومی، باقی مانده بودند. دولت‌های کشورهای مسلمان نیز به میزان دوری از سنت‌های دینی و اسلامی، آسیب‌پذیری بیشتری در برابر کشورهای غربی پیدا می‌کردند.

(قدرت نظامی، سیاسی، اقتصادی و جاذبه‌های دنیوی کشورهای غربی، دولتمردان کشورهای

اسلامی را مرعوب و شیفته فرهنگ غرب می‌ساخت و این مسئله، عزت و استقلال کشورهای

اسلامی را تضعیف می‌کرد.)

چه عواملی دولتمردان کشورهای اسلامی را مرعوب و شیفته ی فرهنگ غرب می ساخت؟
چه مسئله ای عزت و استقلال کشورهای اسلامی را در برابر کشورهای غربی تضعیف می کرد؟

۱- شناخت عمیق احکام الهی و پیروی از آنها

■ در حمله روسیه تزاری به ایران، عده زیادی از علمای اسلام با تدوین کتاب‌ها و رساله‌های گوناگون، حکم جهاد با کفار را به‌طور مستدل و مشروح بیان کردند، این رساله‌ها با عنوان جهادیه شناخته می‌شوند.

■ نشریه‌ای درباره‌ی خودباوری مسلمانان و مبارزه با استعمار که سیدجمال‌الدین اسدآبادی با همکاری محمد عبده در پاریس منتشر و در ده‌ها کشور آسیایی و آفریقایی توزیع می‌کرد.

نخستین بیدارگران اسلامی چه کسانی بودند؟

نخستین بیدارگران اسلامی کسانی بودند که به خطر جوامع غربی و شیوه‌ی برخورد دولت‌های اسلامی در برابر غرب، توجه کردند و حرکت‌ها و جنبش‌هایی را در مقابله با غرب به‌وجود آوردند. **نمونه‌هایی از حرکت‌های نخستین بیدارگران اسلامی در ایران و در جهان اسلام را نام ببرید.** حضور فعال عالمان دینی در مقابله با روسیه تزاری و تدوین رساله‌های جهادیه، اصلاحات امیرکبیر و حکم میرزای شیرازی در تحریم تنباکو، نمونه‌هایی از حرکت‌های نخستین بیدارگران اسلامی در ایران و اقدامات سیدجمال‌الدین اسدآبادی و شاگردان او در دیگر کشورهای اسلامی، نمونه‌هایی از این حرکت‌ها در جهان اسلام است.

مهم‌ترین ویژگی‌های نخستین بیدارگران اسلامی آن است که:

- ۱ ● به خطر کشورهای غربی برای جوامع اسلامی توجه داشتند و خواستار استقلال اقتصادی و سیاسی جوامع اسلامی بودند.
- ۲ ● به دنبال اصلاح رفتار دولت‌ها در کشورهای اسلامی بودند.
- ۳ ● بیداری را بازگشت به اسلام و عمل به آن می‌دانستند.
- ۴ ● بسیاری از آنان وحدت امت اسلامی و عزت جهان اسلام را دنبال می‌کردند و قومیت‌های

مختلف را درون امت واحد اسلامی به رسمیت می‌شناختند.

میزان آشنایی نخستین بیدارگران اسلامی از فرهنگ غرب چگونه بود و خطر غرب را بیشتر در چه امری می‌دیدند؟ بیدارگران نخستین، با وجود رویکرد اعتراض‌آمیز به غرب، از فرهنگ غرب شناخت عمیقی

نداشتند. آنها خطر غرب را بیشتر در سلطه‌گری و قدرت سیاسی و اقتصادی آن می‌دیدند. **از نظر نخستین بیدارگران، عامل ضعف جوامع اسلامی و دلیل قدرتمندی جوامع غربی چه بود؟** برخی از آنان، دوری مسلمانان از عمل به اسلام را عامل ضعف جوامع اسلامی می‌دانستند و

گمان می‌کردند دلیل قدرتمندی جوامع غربی این است که عملکرد آنها اغلب همان است که

مورد توجه اسلام نیز می‌باشد.

محمد عبده شاگرد سید جمال الدین اسدآبادی، در مصر بود و این سخن منسوب به اوست: در شرق مسلمان دیدم و اسلام را ندیدم و در غرب، اسلام را دیدم و مسلمان ندیدم. در کلاس دربارهٔ این سخن گفت و گو کنید و آن را نقد و بررسی نمایید.

نسل اول و نسل دومی که با شکل گیری استعمار و نفوذ دولت های غربی در کشورهای اسلامی به موازات نخستین بیدارگران اسلامی شکل گرفت، با چه نامی شهرت یافتند؟

منورالفکران و روشنفکران غرب گرا

با شکل گیری استعمار و نفوذ دولت های غربی در کشورهای اسلامی، جریان اجتماعی دیگری به موازات نخستین بیدارگران اسلامی شکل گرفت. **نسل اول** این جریان به «منورالفکران» و **نسل دوم** آن به «روشنفکران» شهرت یافتند. این جریان با بیدارگران اسلامی چه شباهت ها و تفاوت هایی داشت؟ شباهت ها و تفاوت های نسل اول و دوم این جریان اجتماعی چه بود؟

منظور از منورالفکران غرب گرا چیست؟

(به موازات نخستین بیدارگران اسلامی، گروه دیگری در جوامع اسلامی پیدا شدند که شیفتهٔ فرهنگ غرب بودند. این گروه — که بیشتر در لژهای فراماسونری سازمان می یافتند — نیز خود را بیدارگر می نامیدند، اما برخلاف بیدارگران اسلامی، بیداری را در گذر از فرهنگ اسلامی و پیوستن به فرهنگ غربی می دانستند. آنان در ایران، اومانیسیم را به آدمیت و روشنگری مدرن **منورالفکران غرب گرا، اومانیسیم و روشنگری مدرن را چگونه ترجمه می کردند؟** اولین لژهایی که منورالفکران در ایران تأسیس کردند چه نام داشت؟ را به منورالفکری ترجمه کردند) و به همین دلیل، خود را منورالفکر خواندند. لژ **آدمیت** و لژ **بیداری ایرانیان** از اولین لژهایی بود که منورالفکران در ایران تأسیس کردند.

منورالفکران غرب گرا ویژگی هایی داشتند:

- ۱ • نسبت به کشورهای استعمارگر احساس خطر نمی کردند، بلکه حضور سیاسی و اقتصادی آنان را فرصت می دانستند.
- ۲ • مانند بیدارگران اسلامی، خواستار اصلاح رفتار دولت ها در کشورهای اسلامی بودند.
- ۳ • برخلاف بیدارگران اسلامی، بیداری را بازگشت به اسلام نمی دانستند بلکه بیداری را در تقلید از رفتار فرنگیان می دیدند.
- ۴ • مفهوم امت و ملت اسلامی برای آنها بی معنا یا منفور بود و در مقابل، به ناسیونالیسم که اندیشهٔ سیاسی قوم گرایانهٔ غرب متجدد بود، روی آورده بودند.

منورالفکران غرب گرا مورد حمایت دولت های **استعمارگر غربی** بودند و این دولت ها به کمک آنان توانستند از موفقیت بیدارگران اسلامی جلوگیری کنند. **اقدامات منورالفکران غرب گرا در کشورهای اسلامی چه بود؟** (منورالفکران غرب گرا که^۱ در قدم های نخست از ضرورت اصلاحات در دولت های کشورهای اسلامی خود سخن می گفتند،^۲ در نهایت با حمایت کشورهای غربی، در جوامع خود حکومت های سکولار تشکیل دادند.)

■ اقدامات آتاتورک؛ کشف حجاب، تغییر خط عربی به لاتین، تبدیل مسجد ایاصوفیا به موزه، لغو تقویم هجری، پخش اذان به زبان ترکی، انتشار اسکناس با نماد پان ترکیسم و ...

حاکمان سکولار با اتکا به قدرت جهانی استعمار سعی در انجام چه اقداماتی در کشورهای خود داشتند؟

قدرت حاکمان سکولار در کشورهای اسلامی به چه چیز وابسته بود؟

قدرت حاکمان سکولار در کشورهای مسلمان، ریشه در اعتقادات و پیشینه تاریخی این کشورها نداشت. قدرت آنها وابسته به قدرت جهانی استعمار بود. آنان با اتکا به این قدرت،^۱ می کوشیدند مظاهر دینی و اسلامی را از بین ببرند و^۲ ساختارهای اجتماعی^۱ پیشین را حذف و^۳ ساختارهای اجتماعی جدیدی ایجاد کنند.

آتاتورک در ترکیه، رضاخان در ایران و امان الله خان در افغانستان، سه نمونه از قدرت های سکولاری اند که آرمان های منورالفکران غرب زده را با حمایت دولت های غربی دنبال می کردند.

سه نمونه از قدرت های سکولاری که آرمان های منورالفکران غرب زده را با حمایت دولت های غربی دنبال می کردند، نام ببرید

۱- نهادها، قواعد، رویه ها و روابط میان آنها

دربارهٔ فعالیت‌های اسلام ستیزانهٔ رضاخان و چهره‌های منورالفکری که در کابینه‌های او حضور داشتند، گفت و گو کنید.

■ علی اکبر داور، عبدالحسین خان تیمورتاش، تقی زاده و محمدعلی فروغی از جمله چهره‌های منورالفکری بودند که در کابینه رضاخان حضور داشتند.

■ واقعهٔ مسجد گوهرشاد

استبداد استعماری چه تاثیری بر جوامع اسلامی گذاشت؟

حکومت منورالفکران غرب‌گرا در کشورهای اسلامی، استبداد استعماری را به دنبال داشت. استبداد استعماری به دلیل وابستگی به کشورهای استعمارگر و عمل کردن مطابق منافع این کشورها، استقلال سیاسی و اقتصادی جوامع اسلامی را مخدوش می‌ساخت و مقاومت‌های مردمی برای

حفظ هویت اسلامی خود را نیز سرکوب می‌کرد. چه مسئله‌ای، باعث اعتراض برخی نخبگان غرب‌گرا نسبت به عملکرد روشنفکران نسل اول شد؟ در هم ریختن نظم پیشین به بهانهٔ رسیدن به جایگاه کشورهای غربی انجام شد؛ اما در عمل، این کشورها همچنان در جایگاه کشورهای پیرامونی و استعمارزده باقی ماندند. این مسئله

باعث اعتراض برخی از نخبگان غرب‌گرای این کشورها شد.

روشنفکران چه در کشورهای اسلامی چه کسانی بودند؟ نخبگان غرب‌گرایی که به عملکرد نسل اول روشنفکران معترض بودند، نسل دوم روشنفکران را

شکل دادند. این گروه تحت تأثیر جریان‌های چپ در کشورهای اروپایی بودند. این نسل با عنوان

اعتراض روشنفکران چپ به روشنفکران نسل اول در کشورهای اسلامی به چه دلیل بود؟ روشنفکران چپ اسلامی شناخته می‌شود. اعتراض روشنفکران چپ به روشنفکران

نسل اول، به دلیل گریز آنان از اسلام یا اسلام‌ستیزی آنان نبود، بلکه از نوع اعتراضاتی بود که طی قرن بیستم در کشورهای غربی نسبت به عملکرد اقتصادی نظام‌های لیبرالیستی و سرمایه‌داری

شکل می‌گرفت.

* چگونه روشنفکری التقاطی چپ در کشورهای اسلامی پدید آمد؟

حرکت های اجتماعی روشنفکران چپ، در چارچوب کدام اندیشه ها سازمان می یافت؟

* **حرکت های اجتماعی روشنفکران چپ، در چارچوب اندیشه های ناسیونالیستی، سوسیالیستی و مارکسیستی بود. برخی از آنان، آشکارا اندیشه های غیر توحیدی را مطرح می کردند و برخی دیگر از رویارویی مستقیم با باورهای دینی مردم خودداری می کردند؛ حتی گاهی اندیشه های خود را در پوشش دینی بیان می داشتند. به این ترتیب، روشنفکری التقاطی^۱ چپ در کشورهای اسلامی پدید آمد. حرکت های اعتراض آمیز روشنفکران چپ کشورهای مسلمان مورد حمایت کدام بلوک قرار داشتند؟**

شرق قرار می گرفت. تا چه زمانی روشنفکران چپ در کشورهای اسلامی جاذبه داشتند؟

تا پیش از فروپاشی بلوک شرق، روشنفکران چپ در کشورهای اسلامی جاذبه داشتند و جریان چپ حتی در کشورهایی که زیر نفوذ بلوک غرب قرار داشتند، یک جریان اجتماعی تأثیرگذار بود. با فروپاشی بلوک شرق چه تاثیری بر روشنفکری و جریان های چپ داشت؟

با فروپاشی بلوک شرق، جاذبه های روشنفکری چپ در سطح جهان از بین رفت و این جریان در کشورهای اسلامی نیز جاذبه خود را از دست داد و غرب گرایان این جوامع، دیگر بار به اندیشه های لیبرالیستی غربی روی آوردند.

مطالعه کنید

درباره سرانجام جریان های ناسیونالیستی و مارکسیستی در ایران مطالعه کنید.

با هم تکمیل کنید

نقد و ارزیابی	ویژگی ها	نخستین جریان های اجتماعی جهان اسلام
.....	۱-
.....	۲-
.....	۳-

۱- یکی از ویژگی های اساسی اندیشه درست این است که اجزای آن دارای انسجام اند. از این رو به دیدگاهی که در آن تضاد و تناقض وجود دارد، به دیده شک و تردید نگریسته می شود. اندیشه التقاطی در همین ویژگی دچار نقص است. چرا که معمولاً آمیزه ای از باورها و ارزش هایی است که از مکاتب و جهان بینی های مختلف گردآوری می شوند و به صورتی ناسازگار در کنار هم چیده می شوند. برخی جریان ها، عقاید اسلامی را با سوسیالیسم، مارکسیسم، لیبرالیسم و ... بدون توجه به مبانی آنها و به صورتی ناسازگار درهم ادغام می کنند.

مفاهیم اساسی

نخستین بیدارگران اسلامی

خلاصه کنید

– منورالفکران غرب‌گرا، بیداری را در عبور از فرهنگ اسلامی و پیوستن به فرهنگ غربی معنا می‌کردند.

آنچه از این درس آموختیم

الف- نخستین بیدارگران اسلامی

هدفشان بازگشت به اسلام بود

عقیده به اسلام داشتند

رویکرد اعتراض امیز نسبت به غرب داشتند

نخستین
جریان‌های
اجتماعی
جهان
اسلام

الف- نسل اول روشنفکران

همان منورالفکران غرب‌گرا

عقیده به نظام‌های لیبرالیستی داشتند

مورد حمایت کشورهای استعمارگر بودند

ب- نخبگان غرب‌گرا

ب- نسل دوم روشنفکران

همان روشنفکران چپ

اندیشه‌های ناسیونالیستی و
سوسیالیستی و مارکسیستی داشتند

مورد حمایت بلوک شرق بودند

ولی با فروپاشی بلوک شرق، به اندیشه

های لیبرالیستی روی آوردند